

УДК 338.487.

Біла Т.П.

ПРИМІСЬКИЙ ТУРИЗМ М. ЛЬВОВА

Розглянуто поняття приміського туризму та чинників його розвитку. Зокрема проаналізовано територіальну структуру, рекреаційні ресурси та інфраструктуру приміської зони м. Львова з точки зору інфраструктурної забезпеченості та форми туристичних занять у приміській зоні. Проведено оцінку туристичного потенціалу приміської зони в контексті довгосторокових програм розвитку туризму Львова і Львівщини та проведення ЄВРО-2012.

Ключові слова: територіальна структура, рекреаційні ресурси, інфраструктура приміської зони.

Рассмотрено понятие пригородного туризма и факторов его развития. В частности проанализирована территориальная структура, рекреационные ресурсы и инфраструктура пригородной зоны г. Львова, с точки зрения инфраструктурной обеспеченности и формы туристических занятий в пригородной зоне. Проведена оценка туристического потенциала пригородной зоны в контексте долгосрочных программ развития туризма Львова и Львовщины и проведения ЕВРО-2012.

Ключевые слова: территориальная структура, рекреационные ресурсы, инфраструктура пригородной зоны.

The definition of suburban tourism and his development factors was considered. Separately was analyzing a territorial structure, recreational resources and infrastructure of Lviv suburban zone terms of infrastructural supply and touristic activities in suburban zone. The suburban zone touristic potential in context of long term tourism development programs in Lviv and region including realization of EURO-2012 was estimating.

Key words: territorial structure, recreational resources, infrastructure of suburban zone.

Постановка проблеми. Проблематика розвитку приміського туризму актуальна для мешканців великих і середніх міст. Короткотривалий відпочинок у приміській зоні є досить поширеною формою туристичних занять, особливо у країнах Європи та Північної Америки. У дослідницькому плані проблематика приміського туризму розглядається з точки зору його ресурсної бази, інфраструктурного забезпечення, характеру і величини навантаженості туристичних потоків. [5]

Поняття приміського туризму відноситься до туристичного руху, що відбувається у приміській зоні. Території, що розміщуються у цій зоні є атракційними для цілей проживання і рекреації. Вони виконують важливі функції для потреб регенерації фізичних і психічних сил, а також контакту з природою для мешканців міста. На теперішній час рекреаційні поїздки «за місто» мають масовий характер і виступають популярною формою проведення вільного часу серед жителів міст. Причому туристичний рух у приміській зоні має характер одноденний або уїкендовий (вихідний).

В цілому, вплив міста на локалізацію відпочинку в залежності від його величини може складати від 1 до 80 км, а просторова доступність приміського туризму не перевищує віддалі, яку можна подолати автомобілем за 1,5 год від центру міста.[5] Основними цілями виїзду за місто виступають: відновлення фізичних і психічних сил, контакт з природою, зміна середовища перебування, спортивні і рекреаційні заняття (активний туризм і спеціалізований туризм), здійснення піших або велосипедних краєзнавчих мандрівок.

У приміській зоні практикуються певні форми туристичного руху (туристичні заняття). Для рекреаційних цілей у першу чергу використовують території природничо привабливі. Насамперед, це відноситься до територій, що розміщені біля води – ріки, озера, водосховища. Також великою популярністю вирізняються лісові масиви, що пов'язано з можливістю збору грибів та ягід. Все більшим зацікавленням користується використання активних форм рекреації, чому сприяють спеціальне облаштування та об'єкти.

В Україні ще не достатньо висвітлюється у соціально-економічному та територіальному плані питання розвитку приміського туризму. У наукових публікаціях він часто розглядається в контексті туристичної індустрії великого міста, або певного туристичного регіону. Щодо міста Львова, то розвиток приміського туризму важливий для задоволення потреб його жителів у різних формах рекреації (короткотривалому відпочинку, пізнавальному, природничому і культурному туризмі, а також

активних туристичних заняттях). Актуальним на даний період є дослідження ресурсного потенціалу, існуючої інфраструктури та територіальної структури приміського туризму міста Львова. Цій території відводиться значна роль у забезпеченні проведення ЄВРО-2012 та у перспективних планах розвитку туристичної галузі Львівщини до 2031р.[1,7]

Аналіз останніх досліджень. Проблематика вивчення приміського туризму м. Львова як складової частини туристичної індустрії Львівщини розглядалась з точки зору оцінки туристичних ресурсів та інфраструктури на приміських (прильвівських) адміністративних районів.[2] Проведена за комплексною методикою порівняльна оцінка приміських районів, щодо їх за інвестиційно-туристичного рейтингу, засвідчила, що найбільший туристичний потенціал характерний для двох приміських районів – Пустомитівського та Жовківського [6]. У розробках з перспективного розвитку туристичної індустрії по Львівщині для цієї території планується формування Львівської та Розтоцької туристичної природоохоронно-рекреаційної зон, що спеціалізуватимуться на короткотривалому відпочинку, екотуризмі, сільському туризмі та активних туристичних заняттях.

Метою даної статті є комплексна оцінка туристичного потенціалу приміської зони міста Львова для потреб її перспективного планування та розвитку. В роботі вирішуються такі завдання: виявлення територіальної структури приміського туризму м. Львова; оцінка природничих та історико-культурних ресурсів, туристичної інфраструктури та туристичних занять; визначення напрямів перспективного розвитку приміського туризму, в тому числі в контексті ЄВРО-2012.

Виклад основного матеріалу. Єдине загальновизнане тлумачення поняття «приміської зони» на сьогодні відсутнє. Відсутня єдина думка щодо критеріїв встановлення меж приміської зони. Існує кілька підходів до визначення змісту категорії приміська зона, проте усі вони відмінні та розглядаються як правило в межах одного критерію (віддаленості). Так І.А. Фомін визначає межі зони впливу міста-центра радіусом міжпоселенських культурно-побутових і рекреаційних – до 80 км. Покращення мережі доріг і автомобілізації населення можуть віддаляти межі приміської зони на 50 і 100 км.[3] В господарсько-територіальному плані приміські землі представляють собою територіальні ресурси, які за своїми розмірами, інженерно-будівельними вимогами можуть використовуватись для розширення міської забудови, дорожнього і промислового будівництва, інших потреб.[3] Для окреслення територіальної структури зони приміського туризму користуються формальними і неформальними підходами.[4,5] Формальні підходи до виділення приміських зон визначаються «стандартним» радіусом доступності, що залежить від величини міста. Для міста Львова, щодо планувально-містобудівельних цілей, приміська зона окреслюється у 30 км[1]. Неформальний підхід до визначення просторової локалізації зони

приміського туризму базується на комплексній оцінці територіальних одиниць та населених пунктів[4]: туристичних ресурсів, загальної і туристичної інфраструктури, транспортної доступності. За комплексною оцінкою було визначено територіальну структуру приміської туристичної зони міста Кракова у Польщі.[4] Тут основними просторовими одиницями, що входять у приміську туристичну зону, виступають гміни – найнижчі адміністративні утворення Польщі.

Територіальне окреслення зони приміського туризму базувалось на поєднанні двох критеріїв: формального (віддаленість) та комплексно-туристичного. За формальним критерієм було розглянуто адміністративні одиниці (міські, селищні та сільські ради), розміщені в межах 30 км зони. За критерієм комплексної оцінки природних та історико-культурних ресурсів, об'єктів туристичної інфраструктури було проведено селективний відбір на рівні міських, селищних та сільських рад 30 км зони м. Львова. Віднесення міської чи сільської ради до такої, що спеціалізується на приміському туризмі базувалась на оцінці використання туристичних ресурсів, наявності закладів розміщення, сформованості туристичних пунктів та центрів. В цілому, було встановлено, що до зони приміського туризму можна віднести одну міську (Винниківська) та дві селищні (Брюховицька, Руднянська) ради м.Львова, Пустомитівщини – міську (Пустомитівська), селищну (Щирецька) та 39 сільських рад, Жовківщини – міські (Жовківська, Дублянська), селищну (Куликівська) і 28 сільських, Городоччини – міські (Городоцьку, Комарнівську) та 26 сільських, Кам'янка-Бузького району – міську (Кам'янка-Бузька) та 16 сільських, Яворівщини – міську (Новояворівська), селищні (Шклівська, Івано-Франкова) та 17 сільських рад, Миколаївщини – міські (Миколаївська, Ново-Роздільська) і 14 сільських, Перемишлянщини (11) та окремі сільради Буського (7), Золочівського (7), Жидачівського (4), Самбірського (1) районів. На основі проведених оцінок вдалось окреслити конфігурацію приміської туристичної зони м.Львова, що визначається у значній мірі розподілом туристичних ресурсів та туристичної інфраструктури, а також структурою транспортної мережі (автомобільні дороги міжнародного, національного, обласного значення). Загальний вигляд конфігурації території зони приміського туризму має компактну структуру довкола Львова з окремими кластерами у Миколаївському, Кам'янка-Бузькому, Золочівському та Перемишлянському районах.

Приміська зона Львова у першу чергу приваблива для відпочинку біля води та у прилеглих лісопарках і лісах. Водні ресурси, що використовуються для купання представлені облаштованими ставами в околицях Львова (Винники, Брюховичі), у Пустомитівському районі (с.Басівка, с.Давидів, с.Лісневичі), у Городоцькому (с. Родатичі), у Яворівському (с.Верещиця). Активно використовуються облаштовані стави в околицях Старого Села (Пустомитівський р-н) та в с.Стрілки (Перемишлянський р-н), технічні стави у Жовківському – с.Зашків, Пустомитівському – с.Наварія, а також затоплені кар'єри у с.Ясницька

(Яворівський р-н) та с.Задорожнє (Миколаївський р-н). За доступністю наявні водні об'єкти можна розділити на загальнодоступні, з регульованим доступом та суворо регламентованим доступом. Багато водних об'єктів, переважно технічні стави та кар'єри у літній сезон не мають дозволу санстанції та служби МНС щодо експлуатації.[8] Найбільш придатні для купання стави входять у склад відпочинкових комплексів або перебувають в оренді чи у власності приватних підприємств. Популярні для любительського рибальства озера та стави у Яворівському (Верещиця, Майдан), Жовківському (Зашків, Гамаліївка), Городоцькому (Давидовичі) та Пустомитівському (Наварія).

У приміській зоні найбільшою лісистістю відзначаються Яворівський район (33,7%), Жовківський (25,2%), та Пустомитівський (17,4%). Значна площа цих лісів має рекреаційно-оздоровче значення. Зокрема, у державному підприємстві «Львівське», що охоплює переважно Пустомитівський район, загальна площа рекреаційно-оздоровчих лісів складає 12,3 тис.га їх структура представлена зеленою зоною міст та лісопаркових територій. Підвищують туристичну атракційність приміської зони, особливо для пізнавальних видів туризму наявність об'єктів і територій природно-заповідного фонду. Найбільша їх концентрація у Жовківському – (20515,6 га) заказники «Гряди», Завадівський, РЛП «Равське Розточчя», Яворівському – (8731 га) заповідник «Розточчя», Яворівський національний парк, а також ряд об'єктів наявні у Пустомитівському – (3121,97 га) заказники «Львівський», «Чортові скелі», Городоцькому – (1206 га), заказник «Любінський», Перемишлянському – 934,55 га, Миколаївському – 588,95 га, Золочівському – 309,95 га.[11]

Історико-культурні туристичні ресурси приміської зони Львова можна поділити на такі групи: архітектурні комплекси, сакральні об'єкти, історичні пам'ятки, етнографічні поселення (Таб.1). В околицях Львова найбільш високий рейтинг туристичної атрактивності мають архітектурні комплекси Жовкви (державний історико-архітектурний заповідник) та Городка. До важливих музейних комплексів необхідно віднести: музейний комплекс у Звенигороді (Пустомитівський р-н), історико-меморіальний музей Є.Коновальця (с.Зашків, Жовківський р-н). До найбільш важливих сакральних об'єктів, що приваблює для паломницьких та культурно-пізнавальних подорожей, слід віднести Крехівський монастир та Страдчанський печерний монастирський комплекс, Унівський монастир. Одночасово ця територія насичена унікальними дерев'яними сакральними об'єктами (Жовква, Крехів). Низка культурних пам'яток приміської зони представляють цінність для історії польської та німецької культури: місця поховання видатних історичних осіб (Жовква, Івано-Франкове, Рудки), німецькі колонії (Візенберг-Мервичі, Коросно, Тернопілля).

Важливим стимулюючим фактором розвитку туризму приміської зони м. Львова виступає розвинена нічліжна та гастрономічна база. Вона представлена різними типами нічліжних закладів: готелі, мотелі, бази відпочинку, а також готельно-відпочинкові комплекси (Таб.2). Загальна

кількість об'єктів у приміській зоні становить 103 одиниці із загальною місткістю 5120 місць. Найбільшу кількість місць репрезентують готельні заклади (32,6%), а бази відпочинку і мотельні заклади становлять відповідно (26,5 і 21,7%). Досить швидко зростає за останні роки питома вага місць у готельно-відпочинкових комплексах (12,4%). Щодо територіального розподілу та спеціалізації закладами розміщення серед адміністративних районів та селищних рад Львова спостерігаються наступні особливості. (Таб.3) Найбільша кількість нічліжних місць (34,7% від загальної кількості) характеризує Пустомитівський район, де переважають готельно-відпочинкові комплекси (61,9%), а також спостерігається концентрація закладів мотельного типу для транзитних туристів (59,5% від загальної кількості місць). Далі за загальною кількістю нічліжних місць йдуть Жовківський і Яворівський райони (відповідно 14,4 і 14,3%), де переважають готельно-мотельні заклади, окрім цього в Яворівському районі суттєва роль баз відпочинку (32,5%).

Таблиця 1. Історико-культурні ресурси приміської зони м. Львова[10]

Адміністративні райони області	К-сть міських, селищних і сільських рад	Оборонні споруди		всього	Сакральні		всього	Палаці та палацово-паркові ансамблі		всього	Історичні житлові та промислові будівлі		всього
		національного	місцевого		національного	місцевого		національного	місцевого		національного	місцевого	
Буський	7	-	-	-	2	8	10	-	-	-	1	-	1
Городоцький	28	-	-	-	16	8	24	-	-	-	-	-	-
Жидачівський	4	1	-	1	2	3	5	-	-	-	-	-	-
Жовківський	31	5	-	5	34	21	55	-	2	2	1	-	1
Золочівський	7	-	-	-	2	7	9	-	-	-	-	-	-
Камянка-Бузький	17	-	-	-	6	17	23	-	1	1	-	-	-
Миколаївський	15	1	-	1	6	13	19	-	3	3	-	-	-
Перемишлянський	11	5	-	5	6	21	27	-	-	-	1	-	1
Пустомитівський	41	2	-	2	42	15	57	2	1	3	2	-	2
Самбірський	1	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-
Яворівський	20	-	-	-	9	15	24	-	1	1	-	-	-
Броховицька селищна рада м. Львова	1	-	-	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-
Винниківська міська рада м. Львова	1	-	-	-	2	-	2	-	-	-	-	-	-
Всього	184	14	-	14	128	129	257	2	8	10	5	-	5

У Городоцькому районі серед нічліжних місць у приміській зоні суттєвою є доля готельно-відпочинкових комплексів (15,4%) та баз відпочинку (14,8%) У приміських міській (Винниківська) та селищній

(Брюховицька) радах м.Львова зосереджено близько 13% загальної кількості місць з перевагою готельно-мотельних закладів, а також готельно-відпочинкових комплексів (Винники) та баз відпочинку (Брюховичі).

Таблиця 2. Розподіл місць у закладах розміщення приміської зони м. Львова

	Адміністративні райони та селищні ради м. Львова	К-сть міських, селищних і сільських рад	Загальна к-сть місць		Готельні заклади	Мотельні заклади	Готельно-відпочинкові комплекси	Бази відпочинку	Літні табори
			Всього	(у %)					
1.	Брюховицька селищна рада м. Львова	1	383	7,5	155	138	25	65	-
2.	Винниківська міська рада м. Львова	1	284	5,6	136	28	120	-	-
3.	Городоцький	28	438	8,6	65	75	98	200	-
4.	Жидачівський	4	60	1,2	-	-	-	60	-
5.	Жовківський	31	740	14,5	338	60	-	106	236
6.	Камянка-Бузький	17	127	2,4	127	-	-	-	-
7.	Миколаївський	15	290	5,6	290	-	-	-	-
8.	Перемишлянський	11	289	5,6	-	15	-	210	64
9.	Пустомитівський	41	1776	34,7	403	661	394	273	45
10	Яворівський	20	733	14,3	156	136	-	441	-
В цілому		169	5120	100	1670	1113	637	1355	345

Заклади харчування у приміській зоні представлені своїми різними типами: від придорожніх барів і кафе до рестораних комплексів. Серед найбільш відомих фешенебельних ресторанів приміської зони: «Колиба» (Брюховичі), «Святослав» (Винники), Наварія Нова і ресторанный комплекс «Озерний край» (Пустомитівський район).

Аналіз туристичних занять приміської зони Львова показує, що вони опираються на наявні туристичні ресурси та інфраструктуру з врахуванням існуючого попиту жителів міста на короткочасовий відпочинок. Найбільш популярною формою приміського туризму виступає короткостроковий відпочинок в лісових масивах та біля води (озера, ставки). Цей відпочинок базується на облаштованих або стихійних зонах відпочинку у лісопарках Львова та приміській зеленій зоні. При цьому мешканцями міста широко використовується власний автотранспорт, паркування якого в необлаштованих місцях відпочинку створює певні екологічні проблеми.

В останні роки популярними стають готельно-відпочинкові або відпочинкові комплекси, що надають широкий спектр послуг. До найбільш популярних тут слід віднести: «Бухту Вікінгів», (околиці Старого Села) «Озерний край» (Лісневичі), «Узлісся» (Стрілки). Так у відпочинковому комплексі «Бухта Вікінгів», окрім проживання в котеджах у літній період пропонуються такі послуги як верхова їзда, різноманітні спортивні заняття, водні процедури, стрільба, а також забезпечуються місця для відпочинку

на природі та приготування їжі.[9] В свою чергу, готельно-відпочинковий комплекс «Озерний край» окрім основних послуг розміщення (готель) та харчування (ресторан) пропонує відпочинок на воді, атракціони, спортивне рибальство, поїздки на квадроциклах. У літньо-осінній період приміські ліси привабливі для різних форм утилітарного туризму: збір грибів і ягід. Найбільш привабливі для цього виду занять є ліси Львівського та Бібрського ДЛГ. Для відвідування місць «тихого полювання» широко використовується власний автотранспорт, а також місцевий громадський транспорт.

Таблиця 3. Частка місць (%) у закладах різного типу розміщення для приміської зони м. Львова

№	Адміністративні райони та селищні ради м. Львова	К-сть міських, селищних і сільських рад	Готельні заклади	Мотельні заклади	Готельно-відпочинкові комплекси	Бази відпочинку	Літні табори
1.	Брюховицька селищна рада м. Львова	1	9,3	12,4	3,9	4,8	-
2.	Винниківська міська рада м. Львова	1	8,1	2,5	18,8	-	-
3.	Городоцький	28	3,9	6,7	15,4	14,8	-
4.	Жидачівський	4	-	-	-	4,4	-
5.	Жовківський	31	20,2	5,4	-	7,8	68,4
6.	Камянка-Бузький	17	7,6	-	-	-	-
7.	Миколаївський	15	17,4	-	-	-	-
8.	Перемишлянський	11	-	1,3	-	15,5	18,6
9.	Пустомитівський	41	24,1	59,5	61,9	20,1	13
10.	Яворівський	20	9,34	12,2	-	32,6	-

Кваліфіковані види туристичних занять мають широке поширення на приміській території. Зокрема, розроблені пішохідні маршрути «До озера Наварія», «На Чортові скелі», «Шляхами Івана Франка», що охоплюють найбільш цікаві природні та історико-культурні об'єкти. В останні роки активно розвивається система веломаршрутів в околицях міста. Зокрема ознаковано веломаршрути «Львів-Жовква-Крехів-Львів», та «Шляхами бравого солдата Швейка». Розроблено нові маршрути: «Заповідними об'єктами Розточчя», «Пам'ятками Т.Шевченка».

Любительське рибальство зосереджено на озерах Майдансько-Верещицького ключа, ставах у Зашкові, Гамаліївці, Наварії, а також пропонується у відпочинкових комплексах.

Пізнавально-культурний та релігійний туризм визначає одну із спеціалізацій приміської зони Львова. Серед найбільш популярних екскурсійних маршрутів, що пропонують львівські туристичні фірми виступають: «До Страдчанської печери», «Жовква і Крехівський монастир», «Свіржський Замок», «Невідома Львівщина – околиці Львова», «Мала Золота підкова». Для польських туристів пропонується відвідування важливих місць їх історії – Жовкву, Городок, Івано-Франкове, а німецькі туристи часто обирають колишні німецькі колонії – Хоросно, Тернопілля (Дорнфельд), Мервичі (Візенберг) та інші.

Пізнавально-природничий туризм для учнівських та студентських груп зі Львова зосереджений у заповіднику «Розточчя» (природничий музей) та Яворівському національному парку (екоосвітній центр, екоосвітні стежки).

З перспективної точки зору приміська туристична зона відіграватиме суттєву роль у розвитку туристичної індустрії туризму. Проектом регіонального планування передбачено на найближчі десятиріччя дотримування двох рекреаційно-природоохоронних зон: Львівської та Розтоцької[1] з мережею туристичних пунктів, центрів, що спеціалізуються на відпочинковому, пізнавальному, активному та транзитному туризмі. Приміській зоні відводиться суттєве місце з підготовки і проведення у Львові фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу. У заходах з проведення ЄВРО-2012 приміська зона розглядається у першу чергу як важлива територія для розміщення учасників і гостей чемпіонату. Передбачається використати готельно-відпочинкові і готельні заклади зон після їх ремонту та реконструкції (готель «Наварія Нова», «Гранд Резорт», «Марс», «Панська Гора»). Одночасово планується розширити мережу готельних закладів середнього класу (2-3 зіркові) у Жовкві, Любені Великому та в Шкло. Важливу увагу буде приділено туристам, що прибуватимуть на ЄВРО-2012 власним автотранспортом та в складі екскурсійних груп. Для них передбачена організація спеціальних зон паркування та розміщення по кільцевій дорозі та автомобільних трасах, що ведуть від кордонних переходів на Заході України. З паркувально-відпочинкових зон гості будуть транспортовані громадським транспортом на заходи ЄВРО-2012.

Приміська зона буде задіяна під час ЄВРО-2012 для проведення екскурсійних програм з використанням культурно-мистецької спадщини. З цією ціллю у заходах з підготовки до ЄВРО-2012 передбачаються реставрація та реконструкція замків у Жовкві, Свіржі, Старому Селі.

В цілому, варто підкреслити, що розвитку приміського туризму м.Львова сприяють багаті і різноманітні природничі та історико-культурні зони, добре розвинута нічліжно-гастрономічна та розважальна інфраструктура.

Тут наявні умови для перспективного розвитку в приміській зоні Львова таких видів туризму: відпочинок біля води та в лісових масивах, культурологічні подорожі з відвідуванням історико-культурних пам'яток,

заняття з екологічного туризму, а також обслуговування транзитних туристичних потоків. Ця зона буде задіяна для обслуговування гостей Євро-2012.

В подальшому необхідно більш детально дослідити структуру і величину туристичного руху, важливі соціально-економічні складові приміського туризму (показники господарської діяльності, інвестиційна політика, маркетинг суб'єктів обслуговування приміських територій).

1. Зінько Ю., Мальська М., Мандюк Н. *Модель територіальної організації санаторно-курортної та рекреаційно-туристичної галузі Львівщини до 2031 року // Географія і туризм: європейський досвід, Матеріали III міжнародної конференції.* – Львів, 2009. – С. 442–449.
2. Рутинський М.Й. *Туристичний комплекс Карпатського регіону України: Навчальний посібник*
М.Й Рутинський, О.В. Стецюк. – Чернівці: Книга-XXI, 2008. – 440 с.
3. Лисяк Н.М. *Регулювання економічних відносин міста і приміської зони: Дис...канд. наук: 08.00.05 – 2009.* – С.11-16.
4. Faracik R. *Turystyka w strefie podmiejskiej Krakowa.* – Krakow, 2006. – s. 101.
5. Faracik R. *Turystyka podmiejska / Turystyka / Red. W. Kurek.* – Warszawa, 2008. – S. 328–330.
6. *Potencjal turystyczny Ukrainy Zachodniej // Red. Szczeciski R., Jagusiewicz A., Kowesznikow W., Zicko J., Cyitowski P. Instytut Turystyki.* – Warszawa, 2005. – 263 s.
7. www.city-adm.lviv.ua/euro-2012
8. www.zaxid.net/artide/3982/
9. www.viking.com.ua
10. <http://ukrainaincognita.com>
11. <http://www.ekology.lviv.ua>